

The Tsar, The Empire, and The Nation. Dilemmas of Nationalization in Russia's Western Borderlands, 1905–1915, red. Darius Staliūnas, Yoko Aoshima, Central European University Press, Budapest–New York 2021 (Historical Studies in Eastern Europe and Eurasia, t. 5), ss. 408, ISBN 978-963-386-365-7 (hardback), ISBN 978-963-386-364-0 (pdf)

Recenzowana książka, wydana po angielsku nakładem Central European University Press w 2021 r., jest pokłosiem konferencji „Protecting the Empire. Imperial Government and Russian Nationalist Alliance in the Western Borderlands during the Late Imperial Period”, która odbyła się w Tokio w lutym 2018 r. pod auspicjami Litewskiej Rady Naukowej, Japońskiego Towarzystwa Promocji Nauki, Instytutu Historii Litwy, Podyplomowej Szkoły Humanistyczno-Socjologicznej (Uniwersytet Tokijski) i Centrum Badawczego Promocji Studiów Międzykulturowych (Uniwersytet w Kobe). Głównymi jej organizatorami byli: Darius Staliūnas – litewski historyk na stałe związany z Instytutem Historii Litwy i Uniwersytetem Wileńskim oraz Yoko Aoshima – japońska badaczka ze Słowiańsko-Euroazjatyckiego Centrum Badań Uniwersytetu w Hokkaido. Wymienieni są również redaktorami omawianej pracy. Autorzy tekstów opublikowanych w zbiorze są uznanymi badaczami w swoich dziedzinach historii. W większości pochodzą z Litwy i Japonii, choć nie zabrakło również uczonych z innych krajów.

Na podstawie programu konferencji zauważyć można, że niektóre z prezentowanych na niej referatów nie znalazły się w publikacji. Próżno więc szukać tekstów na temat świadomości narodowej Estończyków na początku XX w., kwestii narodowych w Zgromadzeniu Narodowym podczas rewolucji 1917 r. czy pamięci o powstaniu styczniowym i wynikłych z jego klęski reperkusji na początku XX w.¹ Natomiast pojawił się artykuł na temat tzw. sprawy rosyjskiej w Królestwie Polskim doby panowania w nim Romanowów.

Książka podzielona jest na cztery główne bloki tematyczne. Pierwszy z nich obejmuje zmiany podejścia do polityki narodowościowej prowadzonej przez rządzących w Imperium. Badacze analizują ten problem na przykładach niekonsekwencji, którą Petersburg wykazywał względem ukraińskiego ruchu narodowego na zachodniej Ukrainie, wyzwań, w jakimi musieli się mierzyć rządzący Krajem Północno-Zachodnim w latach 1905–1915 w polityce wobec mniejszości narodowych. W końcu poszukują odpowiedzi na pytanie, czym była tzw. sprawa rosyjska na przykładzie rosyjskich narodowców i imperialnych urzędników/biurokratów w Królestwie Polskim. Kolejna część tekstów dotyczy religii i bada zmiany, jakie zaszły po ukazie tolerancyjnym z 1905 r. na Litwie, Chełmszczyźnie i Podlasiu. Autorzy starają się przedstawić procesy odchodzenia od prawosławia, konwersji na katolicyzm i spowodowanej tym kontrakcji cerkwi, przy równoczesnym ukazaniu zależności pomiędzy wiarą a formacją narodową na tych terenach.

W kolejnej osi problematycznej autorzy skupiają się na zmianach, jakie zaszły w systemie edukacji carskiej Rosji w ostatnich latach jej istnienia. Starają się uchwycić przesunięcia w podejściu rządzących do języków miejscowych na zachodnich rubieżach Imperium – w Królestwie Polskim i prowincjach bałtyckich. Trzeci blok tekstów poświęcony jest poszukiwaniom odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie dla rządów rosyjskich na zachodnich terenach Imperium miał system nauczania. Badacze skupiają się kolejno na edukacji w językach ojczystych w zachodnich rejonach państwa Romanowów na początku XX w., polityce wokół powszechnej

¹ http://web.cla.kobe-u.ac.jp/group/promis/_src/30275/2018021011_Protecting%20the%20Empire.pdf (dostęp: 28 II 2022).

edukacji na prawobrzeżnej Ukrainie w okresie późnego caratu, znaczeniu rosyjskiej polityki edukacyjnej i początków masowej państwowej turystyki, w końcu – sposobach kształtowania lojalności za sprawą szkolnictwa w Kraju Północno-Zachodnim w latach 1905–1915.

Ostatni, czwarty blok książki poświęcony jest rosyjskiej prawicy w ostatnich latach przed wybuchem Wielkiej Wojny. Autorzy koncentrują się na rosyjskich partiach prawego skrzydła sceny politycznej, które istniały w Wilnie, a szerzej – na ziemiach Kraju Północno-Zachodniego, w latach 1905–1915, pochylają się nad wizjami obrony rosyjskości w prowincjach bałtyckich po rewolucji 1905 r., by w końcu poszukać odpowiedzi na pytanie: dlaczego przed rozpoczęciem I wojny światowej w państwie Romanowów nie powstała żydowska partia prawicowa.

Recenzowany tom w zamierzeniach badaczy ma odpowiedzieć na pytanie: czy późne Imperium Rosyjskie przystąpiło do I wojny światowej jako państwo wieloetniczne z licznymi przestarzałymi mechanizmami, zarządzane przez elity, które rekrutowały się z różnych narodów żyjących pod panowaniem Romanowów, czy też jako państwo rosyjskie zarządzane głównie przez etnicznych Rosjan? Autorzy zbiorowo argumentują, że niespójność stanowi główną cechę polityki narodowościowej/nacjonalistycznej w późnym okresie imperialnym.

Ogólnym wnioskiem, jaki płynie z lektury tekstów pomieszczonych w zbiorze jest stwierdzenie, że chociaż rząd imperialny tak naprawdę nie utożsamiał się z popularnym rosyjskim nacjonalizmem, to czasami wdrażał politykę promowaną przez jego zwolenników. Książka przedstawia to, co czasem umyka badaczom zajmującym się długim XIX w., a w szczególności tym, którzy pochylają się nad zagadnieniami rządów rosyjskich względem podbitych narodów zamieszkujących ziemie włączone w obręb Imperium Romanowów w wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej. Autorzy poszczególnych tekstów ukazują, że choć rządy carskie względem Polaków, Litwinów, Łotyszy, Ukraińców i Białorusinów obliczone były na ich rusyfikację, to nie zawsze była ona prowadzona w taki sposób, jak planowano. Badacze uwypuklają rolę miejscowych urzędników wysokiego i niskiego szczebla, którzy w swojej polityce względem mniejszości wybierali lojalizm państwowy, a nie nacjonalizm narodowy.

Jedną z zalet omawianej książki jest fakt opublikowania jej w języku angielskim i łatwy, a do tego bezpłatny dostęp do jej treści na stronie library.oapen.org. Jest to o tyle ważne, że zważywszy na zespół autorów tekstów, czytelnik jest w stanie poznać dorobek m.in. litewskiej i japońskiej szkoły historycznej. Po wtóre, badacze posługują się prostym językiem, lektura nie jest uciążliwa. Autorzy nie używają nadmiernie wyszukanych słów i idiomów, lecz w przystępny dla czytelnika sposób przekazują zainteresowanym swój punkt widzenia na omawiany przez siebie problem.

Autorzy zajmujący się różnymi dziedzinami historii, dla których jednak wspólnym mianownikiem jest historia Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej w długim XIX w., w jednym miejscu zebrali najnowsze osiągnięcia innych, pokrewnych pod względem zainteresowań naukowych badaczy. Sprawia to, że omawiana pozycja poza uzupełnieniem braków w dzisiejszej nauce – spojrzenia na nowo na carski system rządów nad zachodnimi terenami Imperium – jest też wymienitą bazą dla innych pracowników nauki.

Recenzowany tom ukazuje też problemy typowe dla wydawnictw pokonferencyjnych. Praca składa się z dwunastu artykułów pogrupowanych w cztery części, naturalne jest więc, że zakres tematyczny takiego zbioru musi być szeroki. Jednak pojawia się pytanie, czy nie znalazłoby się jeszcze miejsce dla innych aspektów wzmiankowanej przez autorów niespójności. Dlatego też niniejszą propozycję należy traktować jako wstęp do dalszych badań.

Możliwe zastrzeżenia, nie pod względem faktograficznym, lecz wydawniczym, budzi tekst Yoko Aoshimy pt. *Native Language Education in the Western Border Regions around 1905*, traktujący o edukacji w zakresie języka ojczystego w zachodnich regionach granicznych

ok. 1905 r. na przykładzie Królestwa Polskiego i bałtyckich prowincji Imperium Rosyjskiego. Autorka z niewiadomych przyczyn nie stosuje ujednoliconej formy zapisów miejscowości w Królestwie Polskim, raz opisuje dyrektora w dystrykcie szkolnym „Łódź”, by nieco dalej podać informację na temat towarzystwa naukowego w Dombrova Gornaia w prowincji Petrokov (s. 197). W tekstach innych autorów, którzy podobnie jak Yoko Aoshima podawali rosyjskie, transkrybowane na angielski nazwy miejscowości, w nawiasie wpisywano też nazwy miejscowe. W pracy Jolity Mulevičiūtė na temat państwowej turystyki obok Kovna w nawiasie widnieje Kaunas, Jurburga – Jurbarkas, a Nemana – Nemunas (s. 251–252). Klóci się to z pierwszym przypisem, w którym autorzy zaznaczają, że w całej książce używane są oficjalne dziewiętnastowieczne nazwy miejscowości (np. Vil’na, a nie Vilnius) i tylko w tych przypadkach, w których nazwy te różnią się radykalnie od obecnych, obecna nazwa ujęta jest w nawiasy (*Introduction*, s. 1, przyp. 1).

Zaletą zbioru jest ukazanie carskich rządów w zachodnich prowincjach Cesarstwa w nowym świetle. Podstawowym zaś mankamentem jest nadmierne rozstrzelenie tematyki i stosowanych metod badawczych. Jednak bezsprzecznie prezentowany tom stanowić może punkt wyjścia dla kompleksowych badań systemu rządów carskich w zachodnich prowincjach Imperium Romanowów.

Paweł Lesisz
(Warszawa)